

**“ПЕРВІСНЕ ГРОМАДЯНСТВО” – ПЕРШИЙ НАУКОВИЙ
ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЧАСОПИС В УКРАЇНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНОГО ФОНДУ)**

Для етнологічного часопису “Первісне громадянство та його пережитки на Україні” 1996-ий рік – ювілейний. Сімдесят років тому побачив світ перший випуск цього наукового щорічника за редакцією Катерини Грушевської, на той час – виконуючої обов’язки секретаря Культурно-історичної комісії Всеукраїнської Академії Наук. Нове видання було створено 1926 р. як спільний орган Комісії історичної пісенності, Культурно-історичної комісії та Кабінету примітивної культури при відділі примітивної культури і народної творчості науково-дослідної кафедри історії України, що разом утворювали Асоціацію культурно-історичного дослідження України.

Підзаголовок досить точно визначав мету, завдання й тематику часопису. Це – “примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна переісторія, народна творчість в соціологічному висвітленні”. Головним завданням, на відміну від усіх попередніх видань такого типу, була не публікація етнографічного матеріалу, а його дослідження. “Ні на Україні, ні в Росії досі такого етнографічного органу власне не існувало”, – констатувалося у рецензії на випуск 1927 р.¹ Окреслюючи завдання журналу, М.С. Грушевський писав, що ними є: детальний, методичний порівняльно-історичний аналіз здобутого матеріалу – з свідомим методичним підходом до живих його фактів в народній масі і можливо продуктивним їх використанням². А саме: “грунтовне студювання всього, що робиться в досліді примітивної культури у народів слов’янських, індоєвропейських та всіх прилеглих до України територій. Студії інтелектуальної та соціальної культури нижчих культурних народів взагалі як матеріалу для виявлення підоснови цих пережитків. Систематичне дослідження українського побуту, особливо в найбільш законсервованих частинах України”³. Поряд з темами,

цікавими для фахівця-етнолога, на шпальтах “Первісного громадянства” обговорювалися питання ширшого громадського інтересу: про реальні підстави виникнення релігії взагалі, зокрема на Україні, про пережитки і релікти первісного мислення в народних віруваннях українців та інших народів тощо. Гаслом часопису був заклик: “Пізнаймо себе, свій народ, його психологію, його минувшину!”.

Видання наукового щорічника супроводжувалося труднощами різного характеру. Так, у всіх установах Асоціації спершу була лише одна штатна посада на 20 постійних співробітників; були практично відсутні асигнування на літературу, на відрядження та експедиції, на видавництво; український фольклорний і етнографічний матеріал залишався поза світовим науковим обігом. Перші випуски “Первісного Громадянства” (1926.– Вип. 1–2, 3) вийшли друком у Державному видавництві України, а випуск 1–3 1927 року з’явився лише на початку 1928 р. коштом Управління науковими установами України. Причиною затримки виходу чергових чисел часопису було те, що Державне видавництво України, прийнявши на себе це видання у 1926 р., запропонувало передати його як видання суто наукове Управлінню науковими установами України. Лише дотація “Укрнауки”, виділена “Первісному Громадянству” як виданню Кабінету Примітивної культури Науководослідної кафедри історії України, уможливила вихід випуску 1927 р.

Але однодумці-ентузіасти, що взялися за цю нелегку справу в ім’я поступу української науки, проводили роботу “енергійно, планово, методично”. Навколо журналу під керівництвом Катерини Грушевської згуртувався “енергійний молодняк” і відомі вчені. У журналі публікувалися дослідження, статті, розвідки Т. Гавриленко, П. Глядківського, М. Грушевського, К. Грушевської, В. Денисенка, М. Жуківської, К. Квітки, Ф. Колесси, К. Копержинського, В. Кравченка, Б. Луговського, Ф. Савченка, Є. Смолинської, П. Тутковського, Л. Шевченко, К. Штепи та ін. Найбільш плідною була праця К. Грушевської. На сторінках журналу видрукувано 12 її розвідок і заміток. “Се праці дуже цінні, які ставлять дуже серйозні поправки до існуючих у науці поглядів, а їх українські факти кидають яскраве світло на мало досліджені питання соціальної преісторії України мало або й зовсім не освітлені історичними джерелами”⁴.

Зміст журналу складала два розділи: I. Розвідки й замітки; II. Критика й бібліографія. До першого розділу входили глибокі наукові дослідження, до другого – огляди нових праць, що з’явилися не лише українською чи російською мовами, а й французькою, німецькою, англійською, італійською, чеською та ін.. Крім того, у кожному числі

подавалися також протоколи засідань Кабінету примітивної культури спільно з Культурно-історичною комісією та Комісією історичної пісенності ВУАН, перше з яких відбулося 21 листопада 1925 року. За час існування (1926–1929 рр.) вийшло 8 чисел часопису: 1926 – вип. 1–2 та вип. 3; 1927 – вип. 1–3; 1928 – вип. 1 та вип. 2–3; 1929 – вип. 1, вип. 2, вип. 3.

Часопис “Первісне Громадянство” одразу привернув увагу науковців в Україні та за її межами. Його читали у Києві і Львові, Полтаві і Харкові, Чернігові і Миколаєві, Москві і Ленінграді, його чекали у Берліні і Парижі, Варшаві і Кракові, Мадриді і Римі, Софії і Загребі⁵. М. Азадовський⁶ справедливо назвав його першим “товстим” етнографічним дослідницьким журналом. Слід зазначити, що на цю оцінку “Первісного Громадянства” першим звернув увагу Я. Малик⁷, але він не вказав прізвища М. Азадовського через нерозбірливість підпису. “Журнал вхідних паперів “Первісного громадянства” [Ф. Х, од. зб. 15284] дає можливість ідентифікувати цей підпис: за № 105 із зазначенням прізвища і змісту листа стоїть помітка “Вислано” (число журналу).

Матеріали архівного фонду часопису “Первісне Громадянство”, що відклялися у фонді Х – Української Академії Наук [од. зб. 15090–15284], є важливим джерелом для вивчення не лише долі цього “репресованого” часопису, а й діяльності Асоціації культурно-історичного дослідження України, особистого наукового доробку українських науковців – вони зберігають унікальні неопубліковані праці К. Грушевської, Ф. Колесси, В. Проппа, П. Ріве та інших, що чекають на дослідників і публікацію.

Пропоновані нижче матеріали висвітлюють деякі сторони діяльності редакції часопису (організацію збирацької роботи, наукові дискусії тощо), його оцінку читачами й науковцями, розкривають плани видання, які через його заборону не були здійснені.

* * *

І. М. Азадовський – в редакцію журналу
“Первісне Громадянство”.

3 жовтня 1928 р.

Іркутськ

Уважаемые товарищи.

Я только что получил любезно присланный мне Ваш журнал и спешу принести Вам за него глубокую благодарность. Я не успел еще внимательно изучить его, – но и при первом, беглом просмотре он производит прекрасное впечатление. Из всех наших организаций Вы

первые осуществили идею “толстого” исследовательского этнографического журнала.

С товарищеским приветом

М.Азадовский

P.S. Я был бы очень признателен, если бы вы нашли возможность прислать мне журнал и за 1926 год.

Иркутск

Красный пер. 9

ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України, Інститут рукописів, ф. X, од. зб. 15101, арк. 1. Автограф.

* * *

2. В.Г.Кравченко – К.М.Грушевській

5 квітня 1929 р.

м. Житомир

Високоповажна Катерино Михайлівно!

Сердечно дякую Вас за Ваші книжки 1928 р. “Первісне Громад[янство]”. Як не дивно, а я, старий, учусь по них. Самий підбір статтів такий добірний, остільки навчаючий, що я не відважився би поділити їх на якісь такі категорії, що мають назву “кращі” або “гірші”. Навіть рецензії на книжки цілком об’єктивні й такі влучні! – Особливо читав з приємністю рецензію на книжку т. Червяка, складену Людмилою Шевченківою – дуже безстороння! Видно, що рецензент не кабінетний робітник, а багато сам пережив і переживає.

На Вашому “Перв[існому] Гром[адянстві]” я примушую й молодь, що працює за моїм керівництвом, учитись. –

Оце що зібрав трошки про “Стрижку волосся й обрізання нігтів” та за Вашими програмами – надсилаю.

Звичайно це – замало, але я остільки обтяжений зараз усякими організаційними та проф[есійними] працями, що не маю коли жити. Думаю, що хутко вже збавлюсь.

З глибоким поважанням Вам

Кравченко

P.S. Червякова Шляхта потерпіла аут-да-фе й це в справедливому розумінні. Як що маєте примірники, то зберігайте!

ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України, Інститут рукописів, ф. X, од. зб. 12147, арк. 1. Автограф.

* * *

3. П. Герасимов – історичній секції Всеукраїнської
Академії Наук

7 грудня 1929

С глубокой благодарностью извещаю о получении последнего номера трудов Секции (Вып. 1, 1929) "Первісне Громадянство". Книга, по обыкновению, очень интересная, прочел ее с большим удовольствием. В статье Александра Малинки нашел несколько песен, которые публика распевает в наших краях при разных торжественных случаях.

С глубоким уважением и благодарностью

П. Герасимов

ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. Інститут рукописів, ф. Х, од. зб. 15108, арк. 1. Автограф.

* * *

4. Бюро науково-краєзнавчого товариства Мелітопольської
округи – до історичної секції при УАН

17 квітня 1929

Мелітополь

Одержавши від Вас "Первісне Громадянство" вип. 2–3 за 1928 р. висловлює щирю подяку за безкоштовну надсилку книжок. Ідучи назустріч Вашому закликові про зберігання матеріалів з народного побуту, бюро прохає надіслати належні програми аби можна було цю роботу провадити під Вашим керівництвом нашої історико-побутової секції.

Користуючись можливістю бюро звертається з проханням до всіх співробітників історичної секції й кабінетів її, про офірування книжок для нашої книгозбірні, яка за браком коштів не може поповнюватися. Гадаємо, що наше прохання не залишиться без належної відповіді.

Готові завжди до послуг.

Печатка

Голова – Кирило Кримчак

ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. Інститут рукописів, ф. Х, од. зб. 15104. 1 арк. Автограф.

5. Курило Олена В. – до редакції “Первісного Громадянства”

7 грудня 1929

м. Київ

Високоповажна Редакціє.

В 1-му випуску 1929 р. “Первісного Громадянства” в розправі Олександра Малинки “Кобзарі С. Власко та Д. Симоненко й лірник А. Іваницький” між іншим сказано: “В сосницькій говірці Ол.Б. Курило підстерегла перехід “о” в м’яке “у”, яке вона занотувала німецькою літерою ü (див. її запис від Кулика думи про трьох братів – “Укр. нар. думи” т. I корпусу). Мені такого переходу не довелося помічати в мові сосницьких лірників і кобзарів” (ст. 107). Щоб уникнути непорозумінь у значінні знака ü, яким віддано рефлекс наголошеного о в новому закритому складі в текстах дум, записаних з уст кобзаря П.Кулика, подаю наступні пояснення.

У мові Павла Кулика (як і другого мого об’єкта з В’юнища) дифтонгічних звуків не відзначено. Натомість рефлекс о в новому закритому наголошеному складі, який у мене позначений знаком ü, не був у нього (ані в другого об’єкта з В’юнища). М’яке “у” – термін не науковий. Чи він має означати ю? Коли так, то не знаю, що могло спричинити до такого розуміння знака ü, у своїх працях я не давала приводу до такого розуміння, а лябіялізований звук середнього ряду високого положення, звук – монофтонг. Цей звук у фізіологічній таблиці міжнародної фонетичної асоціації позначається знаком ü (див. O. Jespersen: *Lehrbuch der Phonetik*; ст. 156) – так я його і позначила; він не є той самий звук, що німецьке ü: німецьке ü, що його міжнародна фонетична асоціація позначає літерою у, є високий лябіялізований звук переднього, а не середнього ряду. Висловлюючися популярніше, можна б так приблизно розрізнити значіння ü німецьке та ü в’юницького: німецький звук ü це лябіялізований (вимовлений з заокругленими губами) і; в’юницький звук ü це лябіялізований український и (укр. транскрипції літературної вимови). Таке сприймання в’юницького рефлекса наголошеного о в новому закритому складі не є моє індивідуальне. Так сприймав цей звук і Климент Васильович Квітка, що фонографував і одночасно слухав думи, які співав П. Кулик.

Ще одна маленька увага. О. Малинка в названій розправі, базуючись на словах С. Власка, подав вік Павла Кулика – 84 роки. 1923 року П. Кулик на моє запитання, скільки йому літ, відповів: 65. І більше

Йому тоді й не можна було дати. Отже 1928 року, коли він умер, йому було не 84 роки, а 70 літ.

Прошу не відмовити вмістити мої пояснення у Вашому поважному органі.

З пошаною
О. Курило

ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. Інститут рукописів, ф. X, од. зб. 31454, 1 арк. Автограф.

* * *

6. Проект I випуску "Первісного Громадянства" за 1930 р.

1. В. Пропп. Походження казкового мотиву про закопування кісток і дерево, що виростає з них (Спроба соціологічної аналізи).

2. М. Петровський. З історії чарівництва в старій Україні.

3. Т. Гавриленко. Старші форми економічного побуту на Великому Лузі (Чумацтво).

4. Є. Смолинська. Село Глібівка в комплексному обслідуванні.

5. Є. Кагаров. Виставка з історії релігії.

6. Ф. Колесса. Другий конгрес в справі вивчення народного мистецтва в Антверпені.

Т. Гавриленко. До соціології казки.

Некрологія: Кайндаль.

Критика й бібліографія.

1. М. Грушевський. Данилевський. Історія техніки.

2. К. Грушевська. Декан.

3. П. Глядківський. Андреев. Сказки

4. Кагаров. Богатырев.

5. Гавриленко. Матеріали до етнології й антропології.

ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. Інститут рукописів, ф. X, од. зб. 15144, 1 арк. – Машинопис.

7. Проект II вип. "Первісного Громадянства" за 1930 рік.

1. Акад. Ф. Колесса. Передхристиянські вірування про посмертне життя на Україні.

2. Л. Шевченко. Вплив класової диференціації цехових організацій на парубоцькі громади на Україні.

3. Штепа. Соціологія релігії Дюркгема.
4. К. Грушевська. З примітивної економіки.
5. Костащук. Попи-ворожбити (До історії знахарства на Україні).
6. Ф. Савченко. Ненадрукована стаття Миколи Гоголя про хліборобські свята.
7. Т. Гавриленко. З екскурсії на Дніпрельстан.
8. Некрологія: Соколов.

Критика й бібліографія.

Штепа, Смолинська, Гавриленко, Грушевська, Сильченко.

ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. Інститут рукописів, ф. X, од. зб. 15090, 1 арк. – Машинопис.

¹ *Танан К.* [Рецензія] // Червоний шлях. – 1929. – № 1 (70). – С. 281.– Рец. на: Первісне громадянство та його пережитки на Україні.– К., 1927. Вип. 1–3

² *Грушевський М.* Вступне слово // Первісне Громадянство. – 1926. – Вип. 1/2. – С. VI.

³ ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. Ін-т рукописів, ф. X., од. зб. 18628, арк. 2.– (Далі – ЦНБ. ІР).

⁴ *Грушевський М.* Вказана пр. – С. V.

⁵ ЦНБ. ІР, ф. X, од. зб. 18628, арк. 9.

⁶ Там же, од. зб. 15216.

⁷ *Марк Костянтинівич Азадовський (1888–1954)* – російський фольклорист, літературознавець, етнограф. Викладав у Томському, Іркутському і Ленінградському університетах. Автор фундаментальної праці “Історія російської фольклористики” (1958–1963) та праць про голосіння (1922), казки та зв’язок літератури з фольклором.

⁸ *Малик Я.* Катерина Грушевська. Текст лекції з курсу політичної історії України. – Львів, 1991. – 32 с.